

3 Statlig styring av reindrift i utakt med samisk reindriftskunnskap

Kathrine Ivsett Johnsen

Norsk institutt for vannforskning (NIVA) og Internasjonalt reindriftssenter (ICR)

Sammendrag

I etterkrigstiden kom et nasjonalt fokus på å integrere reindriftsamene inn i den moderne velferdsstaten (Arnesen, 1979; Riseth, 2000). På 1970-tallet innførte Stortinget en ny reindriftslov og ny politikk for å modernisere reindriften og gjøre den økonomisk effektiv. Denne rasjonaliseringspolitikken innførte et konsesjonssystem for å regulere antall utøvere, reintallet ble strengere regulert, og myndighetene startet en systematisk innhenting av statistikk på reintall, flokkstruktur og kjøttproduksjon. I samme periode ble insentiv-ordninger innført for å stimulere til en høy simleandel i reinflokkene for å øke produktiviteten i flokkene. Dagens reindriftpolitikk er en videreføring av rasjonaliseringspolitikken fra 70-tallet, men staten har økt sin kontroll av

reindriften på særlig to punkter: Reintallet og flokkenes bevegelser i landskapet reguleres i dag etter strengere regler. Den statlige styringen av reindriften er basert på et mål om at flokkene skal ha en forutsigbar, standardisert produksjon som er lik fra år til år. Og denne artikkelen viser hvordan dagens forvaltning av reindriften og reinens arealer gjør det vanskelig for reieneierne å bruke tradisjonell kunnskap for å tilpasse seg endringer i naturen og klimaet. Reguleringene i rasjonaliseringspolitikken er heller ikke i samsvar med de tradisjonelle perspektivene på etikk i samisk reindrift. Mens reguleringene gir økte kontrollmuligheter til myndighetene, så svekkes det interne selvstyret i reindriften (Johnsen et al., 2017).

3.1 Introduksjon

I denne artikkelen presenterer jeg noen av tiltakene som er satt inn for å sikre rasjonell og bærekraftig reindrift ved å se nærmere på tre politikkområder: subsidier for kalveslaktning, fastsettelsen av et øvre reintall og arealforvaltningen. Artikkelen diskuterer hva slags kunnskap som ligger til grunn for politikken og presenterer noe av kritikken reineiere har ytret mot reguleringene. Deretter deler jeg noen innblikk i tradisjonell samisk reindrifskunnskap i Vest-Finnmark for å eksemplifisere ulikheter i tenkemåte mellom reineiere og myndigheter, og hvordan rasjonaliseringspolitikken utfordrer tradisjonell samisk reindrifskunnskap og begrenser «samisk kultur, tradisjon og sedvane». Teksten baserer seg på dybdeintervjuer og diskusjoner jeg har hatt med reineiere det siste tiåret. Artikkelen starter med en introduksjon av statens forvaltningsrasjonale og samisk reindrift. Målet med artikkelen er å vise hvordan statlig forvaltning er i utakt med tradisjonell samisk reindrifskunnskap.

3.1.1 Forvaltningsrasjonale

I 1946 publiserte etnografen Ørnulf Vorren en artikkel om reindriften i Norge der han konstaterte at reindriften i Vest-Finnmark var utdatert, og at om den skulle overleve, måtte den moderniseres og rasjonaliseres (Vorren, 1946). Tjuen år senere kom et regjeringsutnevnt utvalg fram til en lignende konklusjon: Reindriften måtte endres og utvikles for å holde tritt med den økonomiske utviklingen i resten av samfunnet i Norge (LD, 1966). Samtidig var utvalget bekymret for at det var for mange rein og for mange reineiere i reindriften. Høye reintall ville føre til at vidda ble beitet ned, og et stort antall reineiere med relativt få dyr hver ville gjøre det vanskelig å leve av reindrift.

På 1970-tallet innførte Stortinget en ny politikk for å rasjonalisere reindriften og gjøre den økonomisk effektiv. De to viktigste styringsverktøyene i rasjonaliseringspolitikken var reindriftsloven av 1978 og reindriftsavtalen mellom staten og reindriften interesseorganisasjon, Norske Reindriftssamers Landsforbund (NRL), i 1976. Med disse verktøyene ble det innført et konsesjonssystem for å bestemme antall utøvere, reintallet ble strengere regulert, og man startet en systematisk innhenting av statistikk på reintall, flokkstruktur og kjøttproduksjon. I samme periode ble det innført insentiv-ordninger som stimulerte til en høy simleandel i reinflokkene. Tanken var at med flere simler i flokkene kunne man opprettholde en høy produksjon av kalv selv om størrelsen på flokken ble redusert. Tanken var videre at kalvene skulle selges til slakteriene om høsten slik at flokkene ble halvert før de beveget seg inn på vinterbeitene på Finnmarksvidda. Utover på 1980-tallet økte fokuset på miljø nasjonalt og internasjonalt, og i 1992 ble «bærekraftig reindrift» et mål for norsk politikk. Ifølge myndighetene var – og fortsatt er – en bærekraftig reindrift en næring som er både økologisk, økonomisk og kulturelt levedyktig.

Sammenhengen mellom disse tre dimensjonene blir forklart på denne måten: «Økologisk bærekraft gir grunnlag for økonomisk bærekraft, og sammen gir økologisk og økonomisk bærekraft mulighet for å ivareta og utvikle kulturell bærekraft» (LMD, 2018).

Dagens reindriftpolitikk er en videreføring av rasjonaliseringspolitikken fra 70-tallet, men staten har økt sin kontroll på særlig to punkter: Med Reindriftsloven av 2007 ble reintallet og flokkenes bevegelser i landskapet strengere regulert. Den statlige styring av reindriften er i dag også basert på et markedsorientert mål (LMD, 2018). Reinflokkene skal ha en forutsigbar, standardisert produksjon som er lik fra år til år.

3.1.2 Samisk reindrift

Etter norsk lov (Lov om reindrift (reindriftsloven), 2007) er det kun personer av samisk avstamning som kan eie rein i samiske reinbeiteområder. Samisk reindrift foregår i Troms og Finnmark, Nordland, og deler av Trøndelag og Innlandet fylke. I tillegg finnes det noen få områder sør i landet der andre norske borgere har rein. Gamle Finnmark fylke utgjør omtrent 70% av den samlede samiske reindriften i Norge sett i antall rein (Landbruksdirektoratet, 2022).

Som gjeterkulturer mange steder i verden, er reindriften tilpasset kontinuerlige endringer i naturen (Dong et al., 2011; Niamir-Fuller, 2000). Reindriften nyttiggjør seg marginale beiteressurser ved å flytte mellom klimasoner gjennom året. I Finnmark tilbringer reinflokkene i hovedsak vinteren i innlandet der klimaet er kaldt, tørt og relativt stabilt – og der reinen finner mat ved å grave fram lav og annen vegetasjon som ligger under snøen. Om våren flytter flokkene nærmere kysten der det blir grønt tidligere, og det er rikelig av vegetasjon å beite på. Tradisjonell samisk reindrift er en nomadisk form for naturbruk. Reinen er stadig i bevegelse og kan nyttiggjøre seg beiteressurser på et utstrakt areal. De fleste reinflokkene krysser flere kommuner på sine trekk mellom vinter- og sommerbeiteområder. I Finnmark vandrer reinen opptil 350 kilometer mellom innlandet og kysten (Magga et al., 2009).

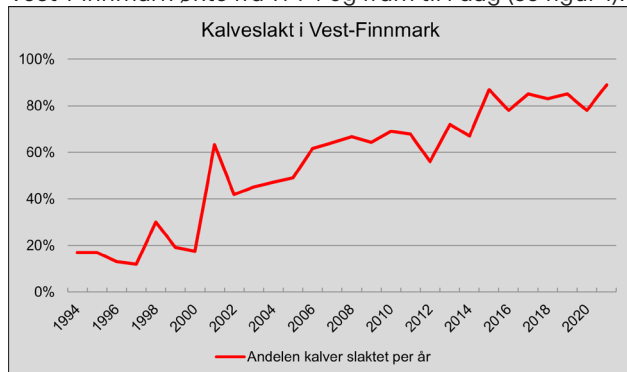
I formålsparagrafen til reindriftsloven står det at «For det samiske reinbeiteområdet skal loven legges til rette for en økologisk, økonomisk og kulturelt bærekraftig reindrift med basis i samisk kultur, tradisjon og sedvane til gagn for reindriftsbefolkningen selv og samfunnet for øvrig» (Reindriftsloven, 2007). Loven vektlegger kultur, tradisjon og sedvane, men ifølge mange reineiere undergraver den praktiske politikken tradisjonell samisk reindrift. For der tradisjonell samisk reindrift kontinuerlig tilpasser seg en natur i endring, har den statlige forvaltningen av reindriften en forventning om at reindriften skal maksimere potensialet for kjøttproduksjon og levere den samme mengden dyr til slakteriene hvert år.

3.2 Rasjonaliseringspolitikken: effektivitet og forutsigbarhet

3.2.1 Subsidier for kalveslakting

Med innføringen av Reindrifftsavtalen i 1976 kom økonomiske insentiver for å maksimere kjøttproduksjonen og reineiernes inntekt. Årlige statlige overføringer for kalveslakt gjorde det lønnsomt å ha en flokkstruktur som bestod av mange simler, samt å slakte kalvene om høsten samme året de var født. Et stort uttak av kalv har vært – og er fortsatt – en del av myndighetenes politikk for å tilpasse reintallet til beiteressursene (Nebell et al., 2018). Fokuset på kalveslakting bygget på forskning på hvilke flokkstrukturer (dvs. fordelingen av dyrenes vekt, kjønn og alder) og slaktestrategier som ville optimalisere kjøttproduksjonen. Forskningen viste at den høyeste produktiviteten kan oppnås gjennom størst mulig andel simler i fruktbar alder (Lenvik, 1988). Bukkeandelen kunne reduseres til et minimum for å opprettholde optimal bedekning. Dermed ble flokksammensetning en annen viktig indikator i næringspolitikken (Statens reindrifftsforvaltning, 2014).

I de fleste reinbeiteområdene justerte reinbeitedistriktene flokkene i henhold til insentivene. Vest-Finnmark skilte seg ut ved at reieiere her lenge beholdt en større andel bukker i flokkene, men frem mot 2014 tilpasset også dette området flokkstrukturen i henhold til subsidieordningen. Justeringen av flokkstrukturen synliggjøres i myndighetenes statistikk på slakteuttak der vi kan se at andelen kalveuttaket i Vest-Finnmark økte fra 1994 og fram til i dag (se figur 1).

Figur 1: Andelen kalv som slaktes per år i Vest-Finnmark. Kilde: Landbruksdirektoratets ressursregnskap for reindrifftsnaeringen¹.

3.2.2 Fastsettelsen av et øvre reintall

Myndighetene² fastsetter et øvre reintall for hvert enkelt reinbeitedistrikt³ ut ifra beitegrunlaget distriktet

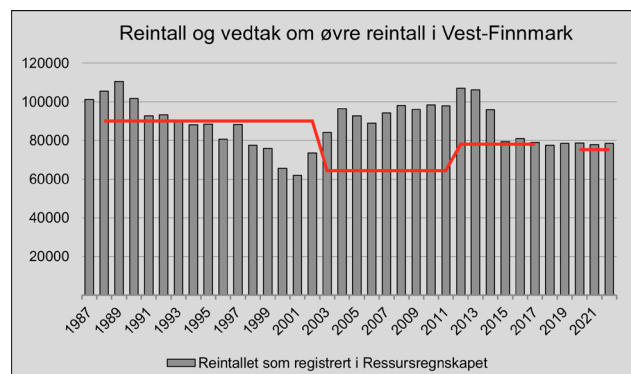
¹ Ressursregnskapene utgis årlig og er arkivert på Landbruksdirektoratets hjemmesider, <https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/nyhetsrom/rapporter/ressursregnskapet-for-reindrifftsnaeringen>.

² Det er Landbruks- og matdepartementet (LMD) og Landbruksdirektoratet som er ansvarlig for reindrift i Norge.

³ Et reinbeitedistrikt er et geografisk og administrativt område der det drives reindrift.

disponerer og beregninger for naturens økologiske bæreevne – den øvre grensen for hvor mange individer av en art som kan leve i et gitt område over tid. Men ser vi på beslutninger for øvre reintall er det tydelig at hva som blir oppfattet som et akseptabelt reintall har endret seg siden innføringen av rasjonaliseringspolitikken.

Offentlig kontrollerte tellinger av all rein i Finnmark ble innført i 1987, og samme året ble det øvre tillatte reintallet i Vest-Finnmark satt til 90.000 dyr (Sara et al., 2016). 13 år senere, som svar på en anmodning fra Stortinget om å sette nye øvre grenser for reintall, beregnet myndighetene – ved hjelp av økologisk-matematiske modeller – bæreevnen til Vest-Finnmark (Ims & Kosmo, 2001). Ut fra beregningene ble det øvre reintallet satt til 64.300 dyr i 2002. Målet om øvre reintall ble ikke nådd, og i etterkant av innføringen av Reindrifftsloven av 2007 ble det satt i gang en ny prosess for å redusere reintallet. Etter nye vurderinger satte myndighetene i 2011 en øvre grense på 78.150 rein i Vest-Finnmark. I dag er det øvre reintallet justert ned til 75.400 (Landbruksdirektoratet, 2022) (se figur 2).

Figur 2: Reintallet i Vest-Finnmark (grå søyler) og det øvre tillatte reintallet (rød strek). Grafen viser hvordan vedtakene om øvre reintall har endret seg over tid. I perioden 2018-2019 oppgis ikke et høyeste reintall for Vest-Finnmark. Kilde: Riksrevisjonen (2003-2004) og Landbruksdirektoratets ressursregnskap for reindrifftsnaeringen.

Beregningene for den økologiske bæreevnen til beiteressursene baserer seg i stor grad på en indirekte beitevurdering der kjøttproduksjon brukes som en indikator for å vurdere om dyrene har tilgang på nok beite og dermed om tettheten av rein er for høy (Ims & Kosmo, 2001). I 2009 publiserte Landbruks- og matdepartementet (LMD) en veileder for fastsetting av økologisk bærekraftig reintall (LMD, 2008). I denne presenteres slaktevekter og kjøttvolum som utgangspunkt for vurderingen av om reintallet og beitebelastningen er økologisk bærekraftig for et reinbeitedistrikt. Ifølge veilederen skulle for eksempel kalveslakt ha en gjennomsnittsvikt på 17-19 kilo.

I figur 2 ser vi at reintallet i Vest-Finnmark har endret seg over tid. Nedgangen i reintallet rundt år 2000 sammenfaller med det reieierne refererer til som uår – år med svært dårlig beitetilgang på grunn av is eller hardpakka snø. Vi ser også at reintallet ofte har vært høyere enn det vedtatte øvre reintallet, men at

det etter 2014 har vært i samsvar med vedtakene. Reintallsfastsettelsen i 2011 var konfliktfull, og det var liten tillit mellom myndighetene og reineierne. I 2013 ble de reinbeitedistriktene med for mange rein gitt pålegg om å redusere flokkene, og fra 2014 ble de som ikke hadde redusert flokken ilagt bøter (se Johnsen, 2016, for mer om reintallsreduksjonsprosessen i Vest-Finnmark). Departementsråden i LMD forklarte påleggene om å redusere reintallet med at reineierne «har ikke evnet å ta hånd om sin egen framtid» (Finnmark Dagblad, 2013). Og reindriftsdirektøren i Landbruksdirektoratet forsvarte bøteleggingen på denne måten: «Man skulle tro at næringen har så god naturkunnskap at de skulle være de første til å unngå denne situasjonen, men det er den altså ikke» (NRK Sápmi, 2014). Reindriftsdirektøren sa videre at det mest rasjonelle var om reieierne gjennomførte de pålagte reduksjonene: «Det er såpass store tvangsmulker det er snakk om her, så det vil på alle måter være klokt å gå videre i reduksjonsarbeidet nå» (NRK Nordnytt, 2014).

3.2.3 Kritikk mot rasjonaliseringspolitikken

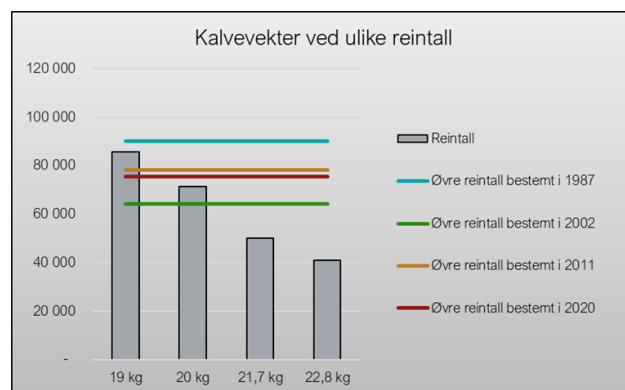
Myndighetenes tiltak for å justere reintallet på Finnmarksvidda handler ikke bare om få en økologisk bærekraftig dyretetthet som ikke forringer beitene. På regjeringens nettsider kan man lese at «det er et politisk mål å utvikle en rasjonell og markedsorientert reindriftsnæring, som er bærekraftig på lang sikt» (LMD, 2018). Og når Landbruksdirektoratet presenterer status på arbeidet for bærekraftig reindrift diskuteres samtidig reintallstilpasninger for å optimalisere produktiviteten i reindriften (Landbruksdirektoratet, 2020). Landbruksdirektoratet publiserer også årlig en oversikt over utviklingen i reintall, produksjon, slaktevekter og årlige tap, og de beskriver dette som «viktige størrelser for å beskrive utviklingen i forhold til målsetningene om økologisk bærekraft, dyrevelferd og optimalisering av årlig produksjon» Landbruksdirektoratet (2022, s. 5). Myndighetenes måleparametere for rasjonell (optimal) og bærekraftig reindrift er, med andre ord, sammenfallende – og rasjonell og bærekraftig reindrift har blitt synonymt i forvaltningen (Johnsen et al., 2023).

I 2013-2015 intervjuet jeg en rekke reieiere fra Vest-Finnmark og Rørosområdet. De var stekt kritiske til framgangsmåten for reintallsfastsettelsen og subsidiene for kalveslakting. De sa kalveslaktestrategien var verken økonomisk, økologisk eller kulturelt bærekraftig. De mente at uten statlige subsidier ville ikke reieiere slakte kalv – det ville rett og slett være ulønnsomt. Flere forklarte at om kalven kunne leve ett år til så ville den produsere mer og bedre kjøtt, i tillegg til skinn og andre materialer som brukes i doudji (utøvelse av tradisjonelt samisk håndverk).

Optimale slaktevekter, reintall og dyretettheter er ikke eksakte verdier. De er definert i henhold til

kunnskapen, ønskene og behovene til de som setter målene – for eksempel at flokken produserer mest mulig kjøtt eller at flokken kan nyttiggjøre seg hele beitepotensialet i distriktet. Resultatet fra modellene for å beregne optimale reintall endres ved at for eksempel datagrunnlaget justeres og flere og lokale variabler inkluderes. I 2014 beregnet en gruppe forskere at for å produsere kalv med slaktevekt på 19 kilo bør det øvre reintallet settes til 85.777 dyr i Vest-Finnmark (det vil si 9 % flere dyr enn det øvre reintallet vedtatt i 2011 og 12 % flere rein enn øvre reintall vedtatt i 2020) (se figur 3). Videre var forutsetningen for beregningene at det årlige uttaket av kalv skulle være ca. 40 % (Bårdsen et al., 2014).

Beregningsmodellen er – som alle modeller – basert på forenklete og generaliserte versjoner av virkeligheten. Forskerne som har utviklet den oppgir selv at modellen bygger på to falske antakelser, nemlig at det ikke er voksne reinbukker i flokken og at kalver er den eneste dyrekategorien som slaktes (Bårdsen et al., 2014). Modellen tar heller ikke hensyn til lokale forskjeller på beiteressursene og klimatiske variasjoner som reieierne må ta hensyn til når de lager sine beitestrategier og strukturerer flokkene sine. Denne og andre modeller for å beregne optimal reindrift vektlegger dyretetthet og beitetrykk. Men ifølge mange reieiere påvirkes dyrenes tilstand og overlevelsesgrad i større grad av de årlige og sesongmessige klimaforholdene, variasjonene i tundraøkologien og tilgangen på beitene (Sara, 2001).

Figur 3: Hva som er et optimalt reintall endrer seg med hva slags mål man setter for slaktevekter. Grafen er basert på data fra Bårdsen et al. (2014).

3.3 Beitebruk og arealforvaltning

Reindriftsloven «skal bidra til sikring av reindriftsarealene i det samiske reinbeiteområdet som reindriften viktigste ressursgrunnlag» (Reindriftsloven, 2007). Til tross for dette er det ikke satt et mål eller definert en terskel for hvor mye areal som må sikres for å ivareta en bærekraftig samisk reindrift for fremtiden (Stortinget, 2023). I følge loven ligger ansvaret for å sikre arealene hos «både innehavere av reindriftsretten, øvrige rettighetshavere og myndighetene» (Reindriftsloven, 2007). Ansvaret

er med andre ord fragmentert og i stor grad påvirket av beslutningsprosesser som styres av annen lovgivning (slik som Plan- og bygningsloven).

Professor i rettsvitenskap, Øyvind Ravna (2015), hevder at det rettslige vernet av samiske rettigheter til naturressurser og landområder er utilstrekkelig. Reindriftens arealer over hele Norge blir utsatt for et økende press fra aktører som ønsker å bruke områdene til gruvedrift, militære aktiviteter, utvinne fornybar energi fra vind og vann, snøscooterturisme og hytteutbygging. Så mens norsk politikk (og internasjonale avtaler Norge har inngått) anerkjenner reinbeitene som det materielle grunnlaget for samisk reindrift, er det fortsatt uklart i hvilken grad samisk sedvanebruk er vernet mot inngrep i Norge (Bjørklund, 2013; Einarsbøl, 2005). Selv med Fosen-dommen⁴ i 2021 forblir dette uklart. Hvert år opplever reindriften inngrep i beitearealene, mens det finnes få tilfeller der nye arealer blir tilført. I dag finnes ikke en oversikt over arealtap, men regjeringen og NRL har blitt enige om å utarbeide en statistikk for å synliggjøre endringer i reinbeitearealene (Stortinget, 2023).

I reindriftssammenheng handler arealforvaltning både om hvordan beitearealet fordeles og brukes av de ulike reinbeitedistriktene, men også om konkurransen om arealet fra eksterne aktører. Når det gjelder intern fordeling av beiteressursene innførte Reindriftsloven av 2007 bruksregler som et obligatorisk verktøy i reinbeitedistriktenes planlegging av reintall, beitebruk og forflytninger, inkludert datoer for flytting fra et sesongbeite til det neste (Reindriftsforvaltningen, 2009).

Den umiddelbare muligheten til å reagere på forandringer i vær og beiteforhold ligger hos reindriftsutøverne som er ute på vidda ved flokken. Om reinflokken blir utsatt for uventede forstyrrelser eller at temperatursvingninger gjør at vegetasjonen fryser fast i is, vil det være behov for å flytte flokken utenom de fastsatte tidene i bruksreglene. Tidspunktene for flytting mellom årstidsbeitene kan fravikes, men da må Statsforvalteren først tillate det. Dette er nødvendigvis et forsinkende beslutningsledd under raske endringer, og reineiere som flytter uten tillatelse bryter loven og kan bli bøtelagt. I andre reindriftsområder, slik som Yamal i Vest-Sibir, har reindriftsutøverne større frihet til å beslutte slik tilpasset beitebruk selv.

Med global oppvarming vil vintrene på Finnmarksvidda bli varmere og fuktigere, og behovet for en mer fleksibel bruk av arealene vil øke (Hanssen-Bauer

et al., 2023). Om beitene er «låst» eller det er tettpakka snø i ett område, må reinen kunne flytte til alternative beiteområder for å opprettholde velferden i flokken. Men – som nevnt – det er hard konkurranse om arealene. Vindkraft-, gruve-, hytteutbygging og annen infrastruktur spiser av kritiske beitearealer og reduserer reindriften mulighet til å tilpasse seg endringer i naturen og i klimaet.

Reineiere jeg intervjuet pekte også på usikkerhet knyttet til beiterettigheter som en viktig grunn til at vedtakene om øvre reintall for reinbeitedistriktene ble så konfliktfylt. Medlemmene av Lovutvalget som laget utkastet til dagens Reindriftslov mente at fordelingen av reinbeitearealene måtte formaliseres før det ville være mulig for reinbeitedistriktene å lage bruksregler og foreslå et bærekraftig reintall (NOU, 2001). Dette samsvarer med uttalelsen til en tidligere leder av NRL som forklarte at det å be reneiere bestemme et reintall uten å ha definert tilgjengelige beitearealer er som å be «en husmor møblere huset uten å fortelle henne hvor store rommene er» (NRK Sápmi, 2013).

3.4 Tradisjonell samisk reindriftskunnskap: balanse mellom reinen, naturen og mennesket

3.4.1 Praktisk reindrift

Myndighetene legger vekt på stabile reintall, standardisert kjøttproduksjon og forutsigbar beitebruk. Fra et tradisjonelt reindriftperspektiv omfatter imidlertid ikke forståelsen av reindrift forestillinger om stabilitet, standarder og forutsigbarhet. Der staten vurderer reindriften ut fra måltall, tellinger og statistikk, fokuserer tradisjonell samisk reindrift på reindriftsutøvernes tilpasningsevne. I en tale til Verdens miljødag i 2007 forklarte generalsekretær i Association of World Reindeer Herders, Johan Mathis Turi, at reineierne søker å tilpasse seg kontinuerlig skiftende forhold (Turi, 2007) – naturen og klimaet endres gjennom sesongene, og insekter, rovdyr og menneskers konkurrerende bruk av arealene forstyrrer reinen. Turi sa videre at årlige variasjoner i for eksempel snø og isdekke er ikke nytt for folk i nordområdene. Et vanlig samisk ordtak, Jahki ii leat jagi viellja (Det ene året er ikke det andre årets bror), viser nettopp til disse variasjonene.

I reindriften er det derfor viktig å stadig søke balanse i forholdet mellom naturen, reinen og reindriftsutøver ved hele tiden å justere seg i henhold til den lokale konteksten (Johnsen et al., 2017). Hva som oppfattes som optimale reintall, flokkstruktur og produksjonsstrategi vil derfor variere over tid og avhenge av klima, landskap, beiteforhold, rovdyr og andre typer forstyrrelser. Reineiernes familiesituasjon vil også spille inn. Reindriften må være rustet for å

⁴ I oktober 2021 konkluderte en enstemmig høyesterettsdom at vedtaket om å tillate til vindkraftutbygging på Fosen i Trøndelag er ugyldig fordi utbyggingen krenker reindriftsamers rett til kulturutøvelse (beskrevet i artikkel 27 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter). Høyesterett sa ikke hva som konkret skulle skje med vindkraftanleggene, og etter tre år etter dommen er alle vindturbinene fortsatt i drift.

håndtere endringer i beiteforholdene, landskapet og i intensiteten av forstyrrelser. En god reineier observerer flokken gjennom året, gjenkjenner avlsdyr med foretrukne egenskaper, og kan bygge en robust flokk tilpasset det lokale landskapet (Johnsen & Benjaminsen, 2017; Johnsen et al., 2017). Ifølge reineiere jeg intervjuet kan balansen i forholdet mellom natur, rein og mennesker opprettholdes gjennom fleksibilitet (å endre planer ved behov). Reineierne snakket særlig om to metoder for å håndtere endringer i naturen som alle bygger på reinens naturlige adferd: mobilitet og diversitet.

Mobilitet handler om å bevege seg med flokken, lære den godt å kjenne og forstå adferden dens. Mobilitet handler også om å flytte flokkene innen og mellom beiteområder slik at reinen får utnytte potensialet i de tilgjengelige beiteressursene. Ved tilfeller av nedfrosne beiter eller ved forstyrrelser fra annen arealbruk – så kan flokken flyttes til en annen del av beiteområdet der den kan finne mer ro.

Diversitet handler om å ha en flokkstruktur der reinen har ulik alder og kjønn. Avhengig av kjønn og alder oppsøker dyra ulike beiteområder. Jeg intervjuet reineiere fra Vest-Finnmark som forklarte at omstruktureringen av reinflokkene (til en stor andel simler) endret flokkens adferd og beitemønster. Samiske reinflokker hadde tradisjonelt en større andel av bukker enn det som er vanlig i dag. Og bukkene spiller en viktig rolle i flokken utover å befrukte simlene. De er sterkere, og om vinteren kan de grave fram vegetasjon som også kommer de andre dyra til gode. En simleflokk er ikke i stand til å utnytte hele variasjonen av beite i et reinbeitedistrikt, forklarte reineieren. Bukkene er av natur mer tolerante for menneskelige forstyrrelser og vil kunne beite på områder som simlene og de nyfødte kalvene unngår (Johnsen & Benjaminsen, 2017).

Reineiere jeg intervjuet snakket også om at balansen i reindriften kan vedlikeholdes ved å ha tilgang på såkalte «buffer». En form for buffer er tilgang på alternative beitearealer når de beitene man vanligvis bruker er utilgjengelige på grunn av ekstreme værforhold eller ikke kan beites av andre årsaker. En annen type buffer er å ha flere rein enn «nødvendig» fordi det er ikke mulig å unngå tap i flokken. Det er stor sannsynlighet for at noen dyr vil bli drept av rovdyr eller kjøretøy eller dø på grunn av sykdom. En tredje form for buffer er å ha tilgang på ekstra arbeidskraft. Denne arbeidskraften består som regel av reineiere og familiemedlemmer som ikke driver med rein til daglig, men som hjelper til i de mer arbeidskrevende periodene som for eksempel under vår- og høstflytting, øremerking av kalver og uttaket av dyr til slakt om høsten.

3.4.2 Etikk og relasjoner

Fokuset på å opprettholde en balanse i forholdet mellom naturen, reinen og reindriften handler ikke bare om den praktiske delen av reindriften.

Det handler også om etikk og relasjoner. Den tradisjonelle reindriften samiske forståelsen av reinen er som en aktør med fri vilje og egne behov. Den samiske myten om reindriften opprinnelse legger vekt på et frivillig samvær mellom mennesker og rein. Reinen tilhører vinden og landskapet, og mennesker kan aldri få fullstendig kontroll over den (Bull et al., 2001; Sara, 2009). Reineierens utøvelse av kontroll over reinflokken må forstås som et kompromiss mellom reinen og mennesket basert på reindriften utøvernes kunnskap om og respekt for dyret. Reindriften utøvernes rolle er å forstå reinens natur og legge til rette for dens biologiske behov (Sara, 2009).

Etikk var også et tema som ble dratt fram da jeg intervjuet reineiere i Vest-Finnmark og Røros-området om at kalveslakting. I henhold til samisk sedvane blir det sett på som galt å skille kalver fra mødrene før kalvene er blitt selvstendige. Separasjonen forårsaker stress i flokken fordi simlene, som har en sterk tilknytning til kalven sin, vil bruke mye energi på å lete etter den. Reineierne fortalte at på denne måten har kalveslakting en negativ konsekvens for dyrevelferden. Ordningen påvirker reindriften utøverne også. Det gjør vondt å høre på simlene som søker etter kalvene sin, fortalte reineierne, og det er arbeidskrevende å holde en urolig flokk samlet (Johnsen et al., 2017).

Reinen spiller også en rolle i mellom-menneskelige relasjoner. I reindriften er det tradisjon at nyfødte, både gutter og jenter, får rein i gave. Og når reineiere gifter seg, er tradisjonen at en av dem flytter med sine rein til ektefellens reinbeitedistrikt. Resultatet er at reintallet øker i ett beitedistrikt og synker i et annet. Slike tradisjoner var en av grunnene til at reineiere jeg intervjuet reagerte sterkt på myndighetenes rigide måte forholde seg til reintall på. Reineiere påpekte at kulturelle og sosioøkonomiske aspekter må vurderes som like viktige som de økologiske aspektene ved reintallstilpasningen, og at øvre reintall må ha noe fleksibilitet slik at reindriften samer kan fortsette å gi rein i gave, flytte flokken sin ved giftemål, utnytte gode beiteår og – ikke minst – å utnytte potensialet i beitene en har rettigheter til (Johnsen, 2018).

Videre har reineierne et annet syn enn myndighetene på konsekvensene av et for høyt reintall på vidda. De var ikke først og fremst bekymret for overbeite, men at et høyt reintall øker risikoen for sammenblandinger av reinflokker og konflikter om beiter (Johnsen et al., 2015). Sosialantropologen Robert Paine, som studerte samisk reindriften i Nord-Norge fra 1960- til 1990-tallet, forklarte at reineierne syn på «for mange rein» er relativt og må forstås ut ifra en kontekst. Han eksemplifiserte dette med at en reineier som mister dyr til andre flokker kan tenke at han/hun har «for mange» å håndtere, men når reineierens barn er gamle nok til å hjelpe, kan det samme antallet rein anses som «for få» (Paine, 1994). I likhet med Paine har jeg også erfart at reineierne forstår reintall i en kontekst, og at målet er å finne en balanse mellom å eie for mange

og for få dyr – og at det optimale reintallet varierer etter vær, tilgang på beitemark og sosiale relasjoner.

3.5 Konklusjon

Myndighetenes forvaltning av samisk reindrift er i stor grad basert på en kunnskapsbase fra biologi og økologi og beregninger for å optimalisere kjøttproduksjonen og økonomien i reindriften ved å regulere antall rein og antall reineiere. Standardisering av flokkstrukturen og flokkstørrelsene er verktøy som forenkler forvaltningen av reindriften. Forenklingene og den tekniske tilnærmingen for å vurdere om reinflokkene er tilpasset beitegrunnet gir imidlertid lite rom for reineierne egne komplekse og lokale kunnskap om rein og beiteforvaltning, og kan til og med undergrave den. I 60 år har myndighetene uttalt at rasjonell reindrift er å ha en stor andel av simler i flokken for å maksimere produksjonen av kalv som slaktes når høsten kommer. Reineiere som slakter kalv, får utbetalt et ekstra tilskudd. Dagens flokkstruktur er tilpasset tilskuddsordningen, men reduserer flokkens mulighet til å utnytte beiteressursene og det gjør den mer sårbar når det blir vanskelig beiteforhold.

Måltall for flokkstørrelser og slaktevekter som LMD bruker for å overvåke bærekraften i reindriften, antar en forutsigbar form for kjøttproduksjon under stabile forhold. Standarder og gjennomsnitt er imidlertid ikke egnet til å regulere produksjonssystemer basert på en beitetilgang som varierer over tid (sesonger og fra år til år) og i landskapet (ulike habitater og klimasoner fra nord til sør) (Krätli & Schareika, 2010). Og mens den samiske tradisjonelle reindriftskunnskapen har metoder for å leve med usikkerhet, tilpasse seg årssykluser og værforhold, og beskytte reinen mot ytre trusler som inngrep, rovdyr og klimaendringer, hindrer myndighetenes reguleringer av reindriften en effektiv bruk av denne kunnskapen. Myndighetenes produksjonsmål har blitt førende for hvordan storsamfunnet forstår bærekraftig reindrift, og – som Heikkilä (2006, s. 83) observerte i Finland – «reineierne betraktes ikke som eksperter på sitt eget felt». Eksempelene vi har sett på i denne artikkelen (subsidiert kalveslakting, fastsettelsen av øvre reintall og arealbruk) viser hvordan dagens forvaltning av reindriften og reinens arealer gjør det vanskelig for reineierne å bruke tradisjonell kunnskap for å tilpasse seg endringer i naturen og klimaet. Reguleringene gir også lite rom for de tradisjonelle perspektivene på etikk i reindriften. Konsekvensen av rasjonaliseringspolitikken er at tilpasningsevnen til reindriftssamfunnene svekkes (Mathiesen et al., 2013).

Den norske statlige styringen av reindriften står i kontrast til den økende anerkjennelsen av tradisjonell kunnskap og praksis fra internasjonal forskning og politikktutforming. For eksempel understreker Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) og Intergovernmental Science-Policy Platform on

Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) verdien av ulike kunnskapssystemer, inkludert urfolkskunnskap, i utviklingen av rettferdig, helhetlig og effektiv miljøpolitikk til det beste for både natur og mennesker (IPBES, 2018; IPCC, 2014). IPBES fremmer også en mer plural tilnærming til å forstå og verdsette naturen, og forskere vier i større grad oppmerksomhet til hvilke og hvem sine verdier og kunnskap som gjenspeiles i offentlig beslutninger (Díaz et al., 2018; Jacobs et al., 2020; Kenter, 2018; Pascual et al., 2021; Pascual et al., 2017). Forskere peker på behovet for mer inkluderende beslutningsprosesser (som anerkjenner ulike perspektiver på relasjonen mellom mennesket og naturen) for å sikre sosial rettferdighet og legitime beslutninger (se for eksempel Pascual et al., 2021).

3.6 Tilrådinger

- For å tilrettelegge for at reindriften kan inneha en fleksibilitet som gjør den tilpasningsdyktig, må myndighetene gjøre seg kjent med hvordan reindriften har tilpasset seg endringer gjennom tidene og legge til rette for at reineierne kan fortsette å bruke denne kunnskapen.
- Reindriften sine beitearealer er under stort press, og et bedre vern av disse arealene er avgjørende for at reindriften kan opprettholde sitt nomadiske grunnlag tilpasset marginale og variable beiteressurser. Derfor må forutsetningene for reindrift forstås i en lokal kontekst.
- Forvaltningen av samisk reindrift bør speile tilgjengelig kunnskap, innsikt og kompetanse – både tradisjonell og forskningsbasert – for å legge til rette for en bærekraftig reindrift.

Referanser

- Arnesen, A. G. (1979). Norsk rett – også for samer? Særlig om reindriftssamenes rettstilling før og nå. *Hefte for kritisk juss*, 5(1), 15–24.
- Bjørklund, I. (2013). Gruvedrift og reindrift – om nordområdesatsing, folkerett og trojanske hester i Sápmi. I S. Jentoft, J.-I. Nergård & K. A. Røvik (Red.), *Hvor går Nord-Norge? Bind 3 – Politiske tidslinjer* (s. 417–428). Orkana akademisk.
- Bull, K. S., Oskal, N. & Sara, M. N. (2001). *Reindriften i Finnmark: rettshistorie 1852–1960*. Cappelen akademisk.
- Bårdsen, B.-J., Berglann, H., Stien, A. & Tveraa, T. (2014). *Effekten av høsting på produksjon og lønnsomhet i reindriften* (NINA Rapport 999, Issue. Norsk Institutt for naturforskning).
- Díaz, S., Pascual, U., Stenseke, M., Martín-López, B., Watson, R. T., Molnár, Z., Hill, R., Chan, K. M., Baste, I. A. & Brauman, K. A. (2018). Assessing nature's contributions to people. *Science*, 359(6373), 270–272.
- Dong, S., Wen, L., Liu, S., Zhang, X., Lassoie, J. P., Yi, S., Li, X., Li, J. & Li, Y. (2011). Vulnerability of worldwide pastoralism to global changes and interdisciplinary strategies for sustainable pastoralism. *Ecology and Society*, 16(2), Article 10. <https://doi.org/10.5751/ES-04093-160210>
- Einarsbøl, E. (2005, 20 June). *Reindeer husbandry rights in Norway*. Hentet 23 June fra <http://www.galdu.org/web/calahus.php?artihkkal=259&giella1=eng>
- Finnmark Dagblad. (2013, 29 September). *Glem det*. Hentet 17 September fra <http://www.finnmarkdagblad.no/nyheter/article6513776.ece>
- Hanssen-Bauer, I., Benestad, R. E., Lutz, J., Vikhamar-Schuler, D., Svyashchennikov, P. & Førland, E. J. (2023). Comparative Analyses of Local Historical and Future Climate Conditions Important for Reindeer Herding in Finnmark, Norway and the Yamal Nenets Autonomous Okrug, Russia. I S. D. Mathiesen, I. M. G. Eira, E. I. Turi, A. Oskal, M. Pogodaev & M. Tonkopeeva (Red.), *Reindeer Husbandry: Adaptation to the Changing Arctic, Volume 1* (s. 187–222). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-17625-8_8
- Heikkilä, L. (2006). The comparison of indigenous and scientific perceptions of reindeer management. *Reindeer Management in Northernmost Europe*, 73–93.
- Ims, A. A. & Kosmo, A. J. (2001). *Høyeste reintall for distriktene i Vest-Finnmark*. Reindriftsforvaltningen.
- IPBES. (2018). *Summary for policymakers of the regional assessment report on biodiversity and ecosystem services for Europe and Central Asia*. The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. <https://ipbes.net/global-assessment>
- IPCC. (2014). Summary for policymakers. I C. B. Field, V. R. Barros, D. J. Dokken, K. J. Mach, M. D. Mastrandrea, T. E. Bilir, M. Chatterjee, K. L. Ebi, Y. O. Estrada, R. C. Genova, B. Girma, E. S. Kissel, A. N. Levy, S. MacCracken, P. R. Mastrandrea & L. L. White (Red.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (s. 1–32). Cambridge University Press. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar5_wgII_spm_en.pdf
- Jacobs, S., Zafra-Calvo, N., Gonzalez-Jimenez, D., Guibrunet, L., Benessaiah, K., Berghöfer, A., Chaves-Chaparro, J., Díaz, S., Gomez-Baggethun, E. & Lele, S. (2020). Use your power for good: plural valuation of nature—the Oaxaca statement. *Global Sustainability*, 3.
- Johnsen, K. I. (2016). Medbestemmelse, makt og mistillit i reindriftsforvaltningen. I T. A. Benjaminsen, I. M. G. Eira & M. N. Sara (Red.), *Samisk reindrift, norske myter* (s. 195–220). Fagbokforlaget.
- Johnsen, K. I. (2018). *Conflicting knowledges, competing worldviews: Norwegian governance of Sámi reindeer husbandry in West Finnmark, Norway* (Publikasjonsnr. 2018:87) [Norwegian University of Life Sciences (NMBU)]. Ås.
- Johnsen, K. I. & Benjaminsen, T. A. (2017). The art of governing and everyday resistance: “rationalization” of Sámi reindeer husbandry in Norway since the 1970s. *Acta Borealia*, 34(1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/08003831.2017.1317981>
- Johnsen, K. I., Benjaminsen, T. A. & Eira, I. M. G. (2015). Seeing like the state or like pastoralists? Conflicting narratives on the governance of Sámi reindeer husbandry in Finnmark, Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 69(4), 230–241. <https://doi.org/10.1080/00291951.2015.1033747>
- Johnsen, K. I., Eira, I. M. G. & Mathiesen, S. D. (2017). Sámi reindeer governance in Norway as competing knowledge-systems: A participatory study. *Ecology and Society*, 22(4), Article 33. <https://doi.org/https://doi.org/10.5751/ES-09786-220433>

- Johnsen, K. I., Eira, I. M. G., Mathiesen, S. D. & Oskal, A. (2023). 'Leaving No One Behind' – Sustainable Development of Sámi Reindeer Husbandry in Norway. I S. D. Mathiesen, I. M. G. Eira, E. I. Turi, A. Oskal, M. Pogodaev & M. Tonkopeeva (Red.), *Reindeer Husbandry: Adaptation to the Changing Arctic, Volume 1* (s. 37-66). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-17625-8_3
- Kenter, J. O. (2018). IPBES: Don't throw out the baby whilst keeping the bathwater; Put people's values central, not nature's contributions. *Ecosystem Services*, 33, 40-43.
- Krätili, S. & Schareika, N. (2010). Living off uncertainty: the intelligent animal production of dryland pastoralists. *The European Journal of Development Research*, 22(5), 605–622.
- Landbruksdirektoratet. (2020). *Ressursregnskap for reindriftsnæringen. Reindriftsåret 1. april 2019 – 31. mars 2020* (Rapport nr. 43/2020, Issue. Landbruksdirektoratet.
- Landbruksdirektoratet. (2022). *Ressursregnskap for reindriftsnæringen. Reindriftsåret 1. april 2021 – 31. mars 2022* (Rapport nr. 44/2022, Issue. Landbruksdirektoratet.
- LD. (1966). *Innstilling fra Reindrifstovkomiteen*. Landbruksdepartementet. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1976-77&paid=4&wid=a&psid=DIVL480&pgid=a_0707&vt=a&did=DIVL508&s=True
- Lenvik, D. (1988). *Utvalgsstrategi i reinflokket* [Norges Landbrukshøgskole]. Ås.
- LMD. (2008). *Veiledere for fastsetting av økologisk bærekraftig reintall*. Landbruks- og matdepartementet. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/lmd/vedlegg/brosjyrer_veiledererapporter/veileder_fastsetting_okologisk_baerekraftig_reintall_des_2008.pdf
- LMD. (2018, 5 July). *Økologisk, kulturell og økonomisk bærekraft*. Landbruks- og Matdepartementet. Hentet 30 January fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/mat-fiske-og-landbruk/reindrift/okologisk-kulturell-og-okonomisk-baerekraft/id2339776/>
- Magga, O. H., Mathiesen, S. D., Corell, R. W. & Oskal, A. (Red.). (2009). *Reindeer herding, traditional knowledge, adaptation to climate change and loss of grazing land*. Fagtrykk Idé AS. <https://oarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/43/Reindeer%20herding,%20traditional%20knowledgem%20adaptation%20to%20climate%20change%20and%20loss%20of%20grazing%20land.pdf?sequence=1>
- Mathiesen, S. D., Alfthan, B., Corell, R., Eira, R. B. M., Eira, I. M. G., Degteva, A., Johnsen, K. I., Oskal, A., Roué, M., Sara, M. N., Skum, E. R., Turi, E. I. & Turi, J. M. (2013). Strategies to enhance the resilience of Sámi reindeer husbandry to rapid changes in the Arctic. I Arctic Council (Red.), *Arctic Resilience Interim Report 2013* (s. 109-112). Stockholm Environment Institute and Stockholm Resilience Centre.
- Nebell, I., Rustad, L. J., Pettersen, I., Røe, M. & Walland, F. (2018). Kalveklassifisering og kalveslaktetilskudd for reinkalv. *NIBIO Rapport*, 4(11). https://nibio.brage.unit.no/nibio-xmlui/bitstream/handle/11250/2484981/NIBIO_RAPPORT_2018_4_11.pdf?sequence=3&isAllowed=y
- Niamir-Fuller, M. (2000). The resilience of pastoral herding in Sahelian Africa. I F. Berkes & C. Folke (Red.), *Linking social and ecological systems: management practices and social mechanisms for building resilience* (s. 250–284). Cambridge University Press.
- NOU. (2001). *Forslag til endringer i reindrifstloven: Innstilling fra Reindrifstlovutvalget oppnevnt av Landbruksdepartementet 5. november 1998* (Norges offentlige utredninger, Issue. Statens forvaltningstjeneste. <https://www.regjeringen.no/contentassets/bbbc786f04474086baeac735f19cb6c4/nou/pdfa/nou200120010035000dddpdfa.pdf>
- NRK Nordnytt. (2014, 26 September). *Ikke i rute med reintallsreduksjon*. Hentet 6 October fra <http://www.nrk.no/nordnytt/ikke-i-rute-med-reintallsreduksjon-1.11954217>
- NRK Sápmi. (2013, 18 February). *Kunne vært ferdig på nittitallet*. Hentet 16 January fra http://www.nrk.no/kanal/nrk_sapmi/1.10917493
- NRK Sápmi. (2014, 9 May). *Reintallet holder seg høyt*. Hentet 9 March fra <http://www.nrk.no/sapmi/reintallet-holder-seg-hoyt-1.11708266>
- Paine, R. (1994). *Herds of the tundra: A portrait of Saami reindeer pastoralism*. Smithsonian Institution Press Washington, DC.
- Pascual, U., Adams, W. M., Díaz, S., Lele, S., Mace, G. M. & Turnhout, E. (2021). Biodiversity and the challenge of pluralism. *Nature Sustainability*, 4, 567-572. <https://www.atree.org/sites/default/files/s41893-021-00694-7.pdf>
- Pascual, U., Balvanera, P., Díaz, S., Pataki, G., Roth, E., Stenseke, M., Watson, R. T., Dessane, E. B., Islar, M. & Kelemen, E. (2017). Valuing nature's contributions to people: the IPBES approach. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26, 7-16.
- Ravna, Ø. (2015). Sámi Rights to Natural Resources and Lands in Norway. I N. Loukacheva (Red.), *Polar Law and Resources* (s. 63–77). Nordic Council of Ministers. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:805978/FULLTEXT01.pdf>

- Reindrifftsforvaltningen. (2009). *Veileder for utarbeidelse av bruksregler*. Reindrifftsforvaltningen. <http://bit.ly/1wdbe6H>
- Reindrifftsloven. (2007). *Lov om reindrift (LOV-2007-06-15-40)* Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2007-06-15-40>
- Riksrevisjonen. (2003-2004). *Riksrevisjonens undersøkelse av bærekraftig bruk av reinbeiteressursene i Finnmark* (Dokument 3:12 (2003-2004), Issue. https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2003-2004/dok_3_12_2003_2004.pdf
- Riseth, J. Å. (2000). *Sámi reindeer management under technological change 1960-1990: implications for common-pool resource use under various natural and institutional conditions. A comparative analysis of regional development paths in West Finnmark, North Trøndelag, and South Trøndelag/Hedmark, Norway* [Agricultural University of Norway]. Ås. http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/3618/sami_reindeer_management_under_technological_change_1960_to_1990_implications_for_common_pool_resource_use_norway.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Sara, M. N. (2001). *Reinen – et gode fra vinden: Reindrifftsens tilpasningsformer i Kautokeino*. Davvi girji.
- Sara, M. N. (2009). Siida and Traditional Sámi Reindeer Herding Knowledge. *Northern Review*, 30(Spring 2009), 153-178.
- Sara, M. N., Eira, I. M. G., Bjørklund, I. & Oskal, A. (2016). Hvordan skal vi forstå reintall? I T. A. Benjaminsen, I. M. G. Eira & M. N. Sara (Red.), *Samisk reindrift, norske myter* (s. 51-68). Fagbokforlaget.
- Statens reindrifftsforvaltning. (2014). *Ressursregnskap for reindriffts-næringen for reindrifftsåret 1. april 2012 – 31. mars 2013*. Fagtrykk Idé AS. <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/reindrifften/for-siidaandeler/publikasjoner>
- Stortinget. (2023, 28 February). *Svar på skriftlig spørsmål om å sikre reindrifftsarealgrunnlag*. Hentet 28 February fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/svar-pa-skriftlig-sporsmal-om-a-sikre-reindriffts-arealgrunnlag/id2965039/>
- Turi, J. M. (2007, 1st June 2007). Johan Mathis Turi addresses World Environment Day. I. International Centre for Reindeer Husbandry.
- Vorren, Ø. (1946). Reindrifften i Norge. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 11(5-6), 199-220. <https://doi.org/10.1080/00291954608551627>

